

Η εκπαίδευση είναι από τους πλέον αντιπροσωπευτικούς δείκτες για τη διερεύνηση του κοινωνικού αποκλεισμού, εφόσον παρέχει πληροφορίες για την πρόσβαση μιας πληθυσμιακής ομάδας στο δημόσιο πλούτο και συγχρόνως αποτελεί επένδυση για το μέλλον. Η συνθετότητα της διερεύνησης της σχέσης εκπαίδευσης και κοινωνικού αποκλεισμού αυξάνεται στην περίπτωση που η εν λόγω πληθυσμιακή ομάδα αποτελεί μια μειονότητα, η οποία μάλιστα είναι θεσμικά αναγνωρισμένη. Αυτό το σύνθετο εγχείρημα αποτελεί το αντικείμενο της μελέτης του Γιώργου Μαυρομάτη στην οποία εξετάζεται η συνάρτηση της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της υποεκπαίδευσης στο παράδειγμα της Καλκάντζας ή αλλιώς Ηφαιστού, ενός οικισμού που βρίσκεται στο περιθώριο της Κομοτηνής και κατοικείται από μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη πραγματεύεται τον φαύλο κύκλο που διαγράφεται από τον κοινωνικό αποκλεισμό που βιώνουν οι κάτοικοι του οικισμού, την περιορισμένη πρόσβασή τους στο αγαθό εκπαίδευση και συνεπώς στην απορρόφηση δημόσιου πλούτου και το μειονοτικό καθεστώς που, στην συγκεκριμένη περίπτωση, επιδεινώνει την κατάστασή τους.

Ο στόχος που θέτει η μελέτη είναι να διαπιστωθεί η έκταση του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται οι κάτοικοι του οικισμού Καλκάντζα/Ήφαιστος όπως αυτός εκφράζεται στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και να καταγραφεί ο τρόπος με τον οποίο τα ίδια τα μέλη της κοινότητας αντιλαμβάνονται και βιώνουν τον αποκλεισμό τους. Ως κοινωνικός αποκλεισμός ορίζεται η παρεμπόδιση απορρόφησης δημοσίων και κοινωνικών αγαθών. Κεντρική υπόθεση εργασίας αποτελεί η πρόταση ότι η παρεχόμενη εκπαίδευση στα παιδιά της Καλκάντζας, συγκεκριμένα η «υποεκπαίδευση», αποτελεί αφενός έκφραση του συλλογικού κοινωνικού αποκλεισμού των κατοίκων του οικισμού, αφετέρου παράγοντα που συμβάλλει στη διατήρηση του αποκλεισμού αυτού.

Η επιλογή του οικισμού είναι ιδιαίτερα εύστοχη, εφόσον συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά που είναι σε θέση να αναδείξουν τη δυναμική του πολυεπίπεδου συσχετισμού ανάμεσα στο μειονοτικό ζήτημα, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την υποεκπαίδευση αλλά και τον συλλογικό στιγματισμό που συνοδεύει τα φαινόμενα αυτά: οι κάτοικοι του οικισμού υπόκεινται επίσημα σε μειονοτικό καθεστώς (καταρχήν θεσμικά ίδιο για όλα τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας), ενώ στην κοινωνική πράξη εντάσσονται στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα όχι μόνο της τοπικής κοινωνίας αλλά και της μουσουλμανικής μειονότητας, ενώ συγχρόνως φέρουν το κοινωνικό και ρατσιστικό στίγμα των Τσιγγάνων/Γύφτων, το οποίο τους προσδίδεται τόσο από την πλειονοτική κοινωνία όσο και από τα υπόλοιπα μέλη της μειονό-

τητας. Την ίδια στιγμή, όπως αποδεικνύει ο συγγραφέας, παρότι οι κάτοικοι του οικισμού προσλαμβάνονται από το περιβάλλον τους ως μια ενιαία ομάδα, ουσιαστικά παρουσιάζουν μια έντονη εσωτερική διαφοροποίηση ως προς την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση, ενδεικτική έκφραση της οποίας αποτελεί η διαφορετική κοινωνική τους ανέλιξη όπως την παρακολούθησε ο συγγραφέας στο διάστημα που καλύπτει η έρευνα.

Η μελέτη του Γιώργου Μαυρομάτη επιστά την προσοχή σε μια πληθώρα παραγόντων που συγκλίνουν και επιδρούν στην (υπο)εκπαίδευση των «Παιδιών της Καλκάντζας». Από μεθοδολογική άποψη, εστιάζει στα διαφορετικά αναλυτικά επίπεδα: το θεσμικό, την κοινωνική πράξη και την δράση των υποκειμένων την οποία εξετάζει μέσα στα συμφραζόμενα της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας, της τοπικής κοινωνίας και της ίδιας της κοινότητας. Αυτή η πολυεπίπεδη ανάλυση εκφράζεται και στη δομή του βιβλίου: τα δυο πρώτα κεφάλαια είναι αφιερωμένα στον ορισμό θεωρητικών εννοιών που είναι κεντρικής σημασίας για την μελέτη. Έτσι, γίνεται αρχικά μια επισκόπηση της θεωρητικής συζήτησης σχετικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τη φτώχεια όπου εστιάζεται κυρίως η θεματοποίησή τους μέσα στην/ή σε συνάρτηση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου αναδεικνύεται η σχέση του κοινωνικού αποκλεισμού με τα κοινωνικά δικαιώματα. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η σχέση της εκπαίδευσης με τα ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού και φτώχειας καταρχάς από μια θεωρητική προοπτική, και στη συνέχεια εστιάζονται οι μειονοτικοί μαθητές στην Ελλάδα. Το τρίτο κεφάλαιο αποτελεί μια εισαγωγή στο θέμα της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, από την προοπτική του θεσμικού πλαισίου εκπαίδευσης. Στη συνέχεια προσεγγίζεται ο υπό μελέτη οικισμός μέσω πέντε βασικών δεικτών αποκλεισμού: κατοικίας, εκπαίδευσης, εργασίας, ασφάλισης και υγείας. Μετά την ανάλυση του θεσμικού πλαισίου και των κοινωνικών συμφραζομένων, αφιερώνεται το πέμπτο κεφάλαιο στην εκπαίδευση των παιδιών του οικισμού όπου εξετάζεται ιδιαίτερα η διαρροή των μαθητών και μαθητριών συγκριτικά με τον μέσο όρο του νομού Ροδόπης αλλά και της χώρας συνολικά. Η μελέτη δεν παραμένει ωστόσο σε μια αποκλειστικά στατιστική προσέγγιση αλλά παρακολουθεί τις πορείες των αποφοίτων από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση επιδιώκοντας να καταγράψει τις στάσεις των ίδιων καθώς και των γονιών τους στο ζήτημα της εκπαίδευσης. Στο τελευταίο κεφάλαιο ο συγγραφέας επιστρέφει στον οικισμό επτά χρόνια αργότερα εξετάζοντας τις αλλαγές που έχουν επέλθει τόσο στον τομέα της εκπαίδευσης όσο και στους άλλους δείκτες που έχει ορίσει.

Η ανάλυση οικοδομείται στη βάση πολύμορφου υλικού που έχει συλλεχθεί με την

Για το βιβλίο

Γιώργος Μαυρομάτης, *Τα παιδιά της Καλκάντζας. Εκπαίδευση, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός σε μια κοινότητα μουσουλμάνων της Θράκης.*

Μεταίχμιο - Επιστήμες, Αθήνα 2004
(πρώτη έκδοση 2005), 238 σελ..

Σεβαστή Τρουμπέτα

Η Σεβαστή Τρουμπέτα είναι κοινωνιολόγος, επιστημονική συνεργάτης του Πανεπιστημίου Freie Universität Berlin.

εφαρμογή ενός συνδυασμού μεθόδων έρευνας. Στο κύριο μέρος της μελέτης γίνεται ανασκόπηση της ιστορίας του οικισμού, και ιδιαίτερα της «εκπαιδευτικής ιστορίας» του, μέσα από μια ποικιλία πηγών: δευτερογενή βιβλιογραφία, δημοσιεύματα του τοπικού τύπου, αρχειακές πηγές, συνεντεύξεις με αντιπροσώπους θεσμικών φορέων και μαρτυρίες των κατοίκων. Η εμπειρική έρευνα, που περιελάμβανε συμμετοχική παρατήρηση του συγγραφέα μέσα στη σχολική τάξη αλλά και στη συνοικία, πραγματοποιήθηκε σε δυο φάσεις: η κύρια φάση καλύπτει το διάστημα 1995-1996, ενώ η δεύτερη πραγματοποιήθηκε το 2003. Στη βάση του υλικού που έχει συλλεχθεί, καταγράφεται η εξέλιξη της σχέσης ανάμεσα στην αντιπαλότητα των δυο εθνικισμών στη Θράκη, το επίσημο μειονοτικό καθεστώς που διέπει τους κατοίκους του οικισμού, την κοινωνική περιθωριοποίηση που βιώνουν οι τελευταίοι αλλά και τον στιγματισμό τους ως Τσιγγάνων/Γύφτων. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο γίνεται ο αναστοχασμός των ευρημάτων της έρευνας και της κεντρικής διαπίστωσης ότι το ποσοστό μαθητικής διαρροής στην κοινότητα της Καλκάντζας/Ηφαίστου ξεπερνούσε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας 1990 κατά πολύ τον μέσο όρο της Ελλάδας αλλά και μειονοτικών σχολείων της Θράκης.

Με την απόφαση να επιστρέψει στον οικισμό επτά χρόνια αργότερα (2003), ο συγγραφέας ενισχύει ουσιαστικά τη δυναμική προοπτική της ανάλυσής του, καθώς η έρευνα συμπεριλαμβάνει τις αλλαγές που έχουν συντελεσθεί στο μεταξύ τόσο στο ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης όσο και στην τοπική κοινωνία. Έτσι, στη φάση αυτή, η κατάσταση του οικισμού και των κατοίκων του χαρακτηρίζεται από μια σχετική άμβλυνση της γκετοποίησης που έχει επέλθει κυρίως λόγω της μεγαλύτερης εγγύτητας του οικισμού στην πόλη της Κομοτηνής (αποτέλεσμα της χωρικής επέκτασης της τελευταίας), αλλά και λόγω της εγγραφής μαθητών του οικισμού σε μειονοτικά αλλά κυρίως σε δημόσια σχολεία της Κομοτηνής. Το θεσμικό πλαίσιο της μειονοτικής εκπαίδευσης έχει στο μεταξύ μεταβληθεί καθώς έχει αυξηθεί η κρατική μέριμνα για τους μειονοτικούς μαθητές, με αποτέλεσμα να συνδέονται οι μαθητές από την Καλκάντζα που επισκέπτονται σχολεία εκτός του οικισμού περισσότερο με τους θεσμούς της δημόσιας/πλειονοτικής και λιγότερο της μειονοτικής εκπαίδευσης. Ωστόσο οι μαθητές του οικισμού αδυνατούν να αξιοποιήσουν επαρκώς τις θεσμικά παρεχόμενες δυνατότητες, όπως τη νομοθεσία που διευκολύνει την εισαγωγή μειονοτικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (1996), εφόσον παρά τις βελτιώσεις, μόνο εξαιρέσεις από τα «Παιδιά της Καλκάντζας» φτάνουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Τις αιτίες για αυτό εντοπίζει ο συγγραφέας στη συνέχιση προβληματικών συσχετισμών που ήδη προϋπήρχαν: παρά τα σχετικά μέτρα

φροντίδας από πλευράς της ελληνικής Πολιτείας, το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο υπάγεται το σχολείο του οικισμού χαρακτηρίζεται από αντιφάσεις καθώς το σχολείο θεωρείται μειονοτικό, και κατ' αυτόν τον τρόπο ιδιωτικό, θέτοντας υποχρέωση χρηματικής συνδρομής, που συχνά είναι απαγορευτική για τους γονείς. Οι λόγοι που οδηγούν στη μαθητική διαρροή δεν έχουν εκλείψει, πάνω απ' όλα, η έκταση της παιδικής εργασίας (του κυριότερου λόγου της διαρροής) δεν έχει περιοριστεί, παρ' όλο που η απορρόφηση δημόσιου πλούτου από τους κατοίκους εμφανίζεται να είναι τα τελευταία χρόνια μεγαλύτερη. Αυτοί οι παράγοντες καθιστούν την άμβλυνση του κοινωνικού αποκλεισμού των κατοίκων του οικισμού σχετική, καθώς η κατάστασή τους παραμένει συγκριτικά χειρότερη από το μέσο όρο της υπόλοιπης τοπικής κοινωνίας. Η εσωτερική κοινωνική διαφοροποίηση που ανέκαθεν χαρακτήριζε τον οικισμό αναδεικνύεται τώρα στο γεγονός ότι όσοι βρίσκονταν πριν «στο κατώφλι του αποκλεισμού» έχουν επιτύχει ως ένα βαθμό να αξιοποιήσουν τις παρεχόμενες δυνατότητες ανέλιξης που τους προσφέρουν οι αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο, ενώ οι υπόλοιποι (οι περισσότεροι) παραμένουν εγκλωβισμένοι στον φαύλο κύκλο της φτώχειας και του αποκλεισμού.

Σε μια μεθοδολογικά και αναλυτικά τεκμηριωμένη κοινωνιολογική προσέγγιση, ο συγγραφέας καταρρίπτει κυρίαρχες στερεότυπες απόψεις του εξωτερικού κοινωνικού περιβάλλοντος σχετικά με τους κατοίκους της Καλκάντζας/Ηφαίστου: την καταρχήν απαξίωση της εκπαίδευσης που τους προσδίδεται, την ευθύνη της γκετοποίησής τους ως δικής τους επιλογής και το «αποκλίνον» αξιακό τους σύστημα ως πηγής του αποκλεισμού που βιώνουν. Σε αντιδιαστολή με αυτές τις απόψεις, η μελέτη του Μαυρομμάτη αναδεικνύει την πληθώρα των παραγόντων που συμπίπτουν και επιφέρουν τον αναγκαστικό εγκλωβισμό των κατοίκων της Καλκάντζας/Ηφαίστου στο χωρικό γκέτο του οικισμού τους, γεγονός που τους αποστερεί τη συμμετοχή στις δραστηριότητες του κοινωνικού τους περιγύρου παρ' όλη την δική τους αξιακή ταύτιση με αυτόν. Προφανώς πρόκειται για μια τυπική κατάσταση περιθωριοποίησης, όπου ωστόσο, η έρευνα αυτή αναδεικνύει με επιτυχία την ιδιαιτερότητα και τη δυναμική του συγκεκριμένου παραδείγματος.

Η συμβολή της μελέτης του Γιώργου Μαυρομμάτη στην έρευνα μειονοτήτων έγκειται και σε ένα ακόμα σημείο: έχει μετατοπίσει το φακό από το λεγόμενο «ζήτημα ταυτοτήτων» (το «φετίχ» της ερευνητικής κοινότητας για πολλές δεκαετίες) και αναδεικνύει την πολυδιάστατη και δυναμική σχέση ανάμεσα στο (θεσμικό) μειονοτικό καθεστώς, το βίωμα της μειονοτικοποίησης και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Χωρίς να αγνοεί τον συλλογικό ετερο- και αυτοπροσδιορισμό της κοινότητας, τον τοποθετεί μέσα σε

αυτό το δυναμικό πεδίο και τον εξετάζει ως σύμπωμα –ένα από τα πολλά– της σύγκλισης των παραγόντων που καθορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν οι κάτοικοι του οικισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναδεικνύει όχι απλώς τον κοινωνικό χαρακτήρα της ταυτοποίησης αλλά, πάνω απ' όλα, την υπό όρους σημασία της (ή ενίοτε την έλλειψη σημασίας της) για την κοινωνική διαδικασία. Με αυτό το χειρισμό που συνοδεύεται από την διαπίστωση ότι «το ζήτημα της εθν(ο)τικής ταυτότητας, φαίνεται να απασχολεί περισσότερο τους ερευνητές και λιγότερο τους κατοίκους της Καλκάντζας/Ηφαίστου» (σελ. 128), η μελέτη αυτή διαφοροποιείται από μια ευρέως διαδεδομένη τάση στην έρευνα μειονοτήτων, όπου η ταυτοποίηση ανακηρύσσεται καταρχάς μια επινόηση (ένα «κατασκευάσμα») που απορρέει από την κοινωνική διαδικασία για να τεθεί στη συνέχεια στο κέντρο της ανάλυσης, σαν να πρόκειται για τον κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο στρέφεται ολόκληρη η κοινωνική πράξη.

Το βιβλίο «Τα παιδιά της Καλκάντζας» θέτει νέα μέτρα και σταθμά στην έρευνα μειονοτήτων στον ελληνικό χώρο καθώς μέσα από το συγκεκριμένο παράδειγμα που εξετάζει, προτείνει συγχρόνως ένα σύνθετο μοντέλο ανάλυσης. Εκτός αυτού, η συμβολή της μελέτης έγκειται και στον πλούτο των στοιχείων που παρουσιάζει, τα οποία προέρχονται από μια ποικιλία πηγών και που έχουν συνδεθεί σε μια αξιόπιστη ανάλυση, προωθώντας με αυτόν τον τρόπο την έρευνα σχετικά με την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης αλλά και συνολικά την έρευνα μειονοτήτων στον ελληνικό χώρο.